

In beweging

kwartaalblad van de Christengemeenschap
Pasen 2020

Schuld en schaamte

In beweging

kwartaalblad van de Christengemeenschap
24e jaargang nr. 2, Pasen 2020

Inhoud van dit nummer

Van de redactie 1
In de dop 1
Thema: Schuld en schaamte 2
Op de groei – opvoeding 12
Onder de zon – jongeren 16
Lijdens- en Paastijd 19
Op naar de volgende eeuw 23
Bestuur en instellingen 24
Berichten uit de gemeenten 26
Allerlei 28
Internationaal 29
Boeken 31
Aankondigingen 33
Gestorvenen 35

Redactie

Bastiaan Baan, Jolanda Gevers Leuven,
Robert de Klerk, Thom Kloes,
Marianne de Nooij, Judith Slokker

Redactie

In beweging p/a Judith Slokker
Klokkengieterstraat 4, 1825 AH Alkmaar
tel. +31-72-5610269
e-mail: inbeweging@christengemeenschap.nl
(ook voor inlichtingen over abonnementen)

Financiën en advertenties

Thom Kloes, thkloes@gmail.com
banknr. NL36INGB0009185951,
BIC: INGBNL2A,
t.n.v. In beweging, 3851RC Ermelo

Druk

Drukkerij Modern, Bennekom

Kopijdata

Pinksternummer 1 april 2020
Michaelnummer 1 juni 2020
Kopij graag aanleveren per e-mail
(inbeweging@christengemeenschap.nl).
De redactie behoudt zich het recht voor
ingezonden kopij in te korten of niet te plaatsen.

*Illustratie vooromslag: 'Die Klage', Käthe Kollwitz
(1940), Stiftung der Erbgemeinschaft der Käthe
Kollwitz*

De Christengemeenschap in Nederland en Vlaanderen Adressen en tijden van diensten

M=mensenwijdendienst, K=zondagsdienst voor de
kinderen, info: gezien onregelmatigheid navraag nodig.

Alkmaar, Oude Kanaaldijk 9, 1825 AT, +31-6-29343288,
bgg +31-6-14235728, M zo 10 (info), di 9 (info),
do 10, za (info), K zo 9 (info)

Amsterdam, A.J. Ernststraat 869, 1081 HL, +31-20-
6420769, bgg 4414949, M zo 10.30, wo 9, do 10,
za 9 of 11 (info), K zo 10.00 (info)

Antwerpen, H. Consciencelaan 107, B-2640 Mortsel,
+32-3-4406821, M zo 10, wo 10, do 10 in Olen
(info), vr 10, K zo 9.30 (info)

Arnhem, Brugstraat 5, 6811 MB, +31-26-8401741,
M zo 10 (info), do 9.00 (info), K zo 11.00 (info)

Den Haag, Groot Hertoginnelaan 2, 2517 EG,
+31-6-47170136, M zo 10.15, wo 10 (info),
K zo 9.30 (info)

Driebergen, Rijsenburgselaan 2a, 3972 EJ, +31-343-
785 437, M zo 10.30, do 9.30, K zo 10 (info)

Eindhoven, Dorpsstraat 122, 5504 HL Veldhoven,
+31-6-40730466, bgg +31-40-2520498,
M zo 9.30 of 10.45 (info), wo 9.30 (info),
vr. 9.30 (info), K zo 10 (info)

Gent, Kasteellaan 54, 9000 Gent (geen postadres),
+32-9-2334768, M za 10 (info), K za 9.30 (info)

Het Gooi, Veldweg 1, 1404 CV Bussum, +31-35-5417957,
bgg 6563160, M zo 10 (info), K zo 11.15 (info)

Groningen, Lauwersstraat 3, 9725 HD, +31-594-659558,
M zo 10.30 (info), do 10 (info), K zo 11.45 (info)

Leeuwarden, Droevendal 9, 8911 KK, +31-594-659558,
M zo 10.30 (info), wo 9.15 (info), K zo 9.45 (info)

Leiden, Vestestraat 49, 2312 SW, +31-71-5727618,
bgg +31-6-52342851, M zo 10.30 (info), do 10
Duitse dienst (info), K zo 10 (info)

Meppel, Catharinastraat 44, 7941 JG, +31-6-30507877,
M zo 10.30 (info), wo 10.30 (info), K zo 9.45 (info)

Middelburg, Lange Noordstraat 62 (geen postadres),
+31-118-583352, bgg +31-6-46616138, M za 10
(info)

Rotterdam, Lumeysstraat 33, 3039 ZN, +31-10-2232317,
M zo 10.30, di 9.30, wo 9.30, vr 7.30, K zo 10 (info)

West-Brabant, Minckelersstraat 27 (geen postadres),
Breda, +31-76-5877409, bgg 5021945, M za 9.30
(info)

Zeist, van Tetslaan 4, 3707 VD, +31-6-50204989, M
zo 10.30, wo 9, do 8, vr 10 (info), K zo 9.30

Zutphen, Badhuisweg 27, 7201 GM, +31-575-769065,
M zo 10.30, di 9.15 (info), do 9.15 (info), K zo 10
(info)

Landelijk secretariaat: +31-70-3451506

Groot Hertoginnelaan 4
2517 EG Den Haag
e-mail: secretariaat@christengemeenschap.nl
website: www.christengemeenschap.nl

Van de redactie

Schuld en schaamte zijn sterk verbonden met de tijd voor Pasen. Zowel schuld als schaamte wijzen op een mogelijkheid die nog verwerkelijk kan worden. Het past daarmee goed bij de kiemkracht van de lente. De samenhang tussen schuld en schaamte wordt in dit nummer vanuit verschillende invalshoeken belicht.

In de rubriek 'Op de groei' leest u over de waarde van verhalen die ons verbinden met de hemel en onze idealen. IJsbrand Terpstra licht het wikken en wegen toe, dat vooraf gaat aan het besluit wie er wel en niet mee kunnen op kamp. Ton Besterveld schrijft over de bijzondere mogelijkheid die er lag in Jezus' opdracht aan de rijke jongeling. In 'Op naar de volgende eeuw' kunt u lezen hoe Friedrich Ogilvie blijkbaar een potentieel zag in de gemeente Zeist, dat de gemeente zelf nog niet kon zien. Vanuit Arnhem en Eindhoven vindt u berichten over bijzondere gebeurtenissen in de beide gemeenten.

Ons redactielid Marjolein te Pas neemt afscheid en draagt het stokje over aan Bastiaan Baan. Op deze plaats willen we Marjolein heel hartelijk danken voor haar grote inzet en heten we Bastiaan hartelijk welkom in een voor hem vertrouwde functie.

Judith Slokker

In de dop

In de herfst vallen de hazelnoten van de takken van de hazelaar op de grond. De meeste worden door muizen meegenomen en ergens onder de grond verstopt als wintervoorraad. In de loop van de winter kun je dan steeds meer aangeknaagde, lege hazelnoot-doppen vinden. Als je die bekijkt, valt het op hoeveel moeite zelfs scherpe muizentanden hebben om door de harde dop heen te komen: ze nemen er al genoeg mee als ze door een klein gaatje bij de voedzame inhoud kunnen komen. Des te verbazender is het dat de tere levende kiem, die diep in de hazelnoot verborgen ligt, geen enkele moeite heeft om in het voorjaar met haar levenskracht van binnenuit de harde dop te doorbreken.

Als mens op aarde leef je omsloten door je lichaam. Je gedachten kunnen ver weg zijn, maar keren toch steeds weer terug naar die kleine woning. Die kan weerbarstig zijn: soms een fort, soms een gevangenis. Het is niet gemakkelijk om tot elkaar door te dringen. Maar in ieder van ons sluimert een kiem. Ze wordt gevoed door de kracht van Hem, die ook de zware steen van het graf kon bewegen, van binnenuit. Je kunt die kiem in jezelf en in anderen verzorgen, met aandacht, met geduld. We zijn mensen in de dop, samen op weg naar het voorjaar.

Bart Hessen

Thema: Schuld en schaamte

Voor menigeen is de Lijdenstijd een periode van bezinning op de dingen in het leven zoals je dat leeft. Schaamte kan je helpen op het spoor te komen van wat je in je leven anders wilt, waar je hier op aarde wellicht nog iets wilt vereffenen. Met de drie artikelen in dit themagedeelte over schuld en schaamte beginnen we bij het begin, kort na de schepping van de mens, zoals die in de beelden van het Oude Testament wordt beschreven. Marjolein te Pas gaat in haar bijdrage op zoek naar de kwaliteiten van Kaïn, de eerste mens die de schuld op zich laadde van het doden van een andere mens. Thom Kloes neemt u mee naar onze tijd, waarin schuld en schaamte niet alleen door daders maar met name ook door slachtoffers van misbruik kunnen worden ervaren. In een interview stelt hij zijn vragen aan psychiater Nelleke Nicolai. Tot slot schetst huisarts Madeleen Winkler hoe je vanuit het antroposofisch mensbeeld kunt aankijken tegen de tijd tussen dood en nieuwe geboorte en hoe schuld en schaamte zich dan als kostbare grondstof mogen omvormen tot voornemens voor een nieuw aardeleven.

Kaïn en Abel

door Marjolein te Pas (geestelijke in de gemeente Den Haag)

Als ik ik ben
omdat jij jij bent
en jij jij bent
omdat ik ik ben
dan ben ik niet werkelijk ik
en jij niet werkelijk jij
maar als ik ik ben
omdat ik ik ben
en jij jij bent
omdat jij jij bent
dan ben ik werkelijk ik
en jij werkelijk jij.

A. Soetendorp

In het oerbegin was de mens een geheel; mannelijk-vrouwelijk maakte JHWH-Elohim de mens. Dan zegt JHWH-Elohim dat het niet goed is dat de mens alleen is. 'Ik maak voor de mens een hulp als tegenover.' JHWH-Elohim laat een verdoving vallen over de mens zodat die inslaapt en bouwt vervolgens de weggenomen zijde van de mens uit tot een vrouw. Zo schiep JHWH-Elohim uit één mens een man (in het Hebreeuws: iesj) en een mannin/vrouw (isja); één wordt twee.

In het oerbegin was er noch tijd, noch begrenzing; er was nog geen geboorte, geen scheiding, geen verlies, geen dood en geen schuld. Ook de mens en de wereld waren één. Zoals de wereld in de mens was, zo was de mens in de wereld. De wereld en de mens werden gevormd uit goddelijk-geestelijke krachten en machten die in en uit konden gaan, zoals bij in- en uitademing.

Verbroken verbinding

Met de schepping van de man en de vrouw schiep JHWH-Elohim twee polen met een ruimte ertussen. Die tussenruimte maakte ontwikkeling mogelijk, maar droeg risico met zich mee. De slang in het paradijs, 'die slimmer is dan al wat leeft op het veld dat JHWH-Elohim heeft gemaakt', begeeft zich weldra doelbewust in de ruimte tussen man en vrouw. Eerst richt hij zich tot de vrouw en begint haar aan te spreken. Ze wordt door zijn woord in verzoeking gebracht. Met behulp van haar, weet de slang ook de man te verleiden om van de verboden vrucht van de boom van goed en kwaad te eten. JHWH-Elohim heeft echter dringend gezegd: van de vrucht

'De schepping van Eva', Michelangelo Buonarroti (1512), Sixtijnse kapel Vaticaanstad

van de boom in het midden van het hof zul je niet eten; raak de vrucht niet aan, anders 'ga je dood, dood!' De slang verzekert de man en de vrouw daarentegen: 'jullie gaan niet dood, dood. Ja, JHWH-Elohim kennend – ja – op de dag dat jullie ervan eten, ontluiken jullie ogen en zijn jullie, van goed en kwaad wetend, als Elohim!'

Etend van de vrucht worden hun ogen inderdaad ontsloten en het eerste wat zij zien is hun naaktheid. Vanaf dat moment zijn niet alleen de man en de vrouw elkaars tegenpolen, zij ervaren ook de wereld als een tegenover. Voor het eerst nemen zij scheiding en scheuring en splitsing waar en schaamte en schuld. Dan maakt JHWH-Elohim de scheiding compleet door de man en de vrouw gewaden van huid aan te meten, waardoor zij nog meer afgegrensd worden en op zichzelf teruggeworpen. Ten slotte worden zij door JHWH-Elohim uit het paradijs verdreven. Zo wordt de verbinding met het Wereld-Al doorbroken. Het

paradijs verdwijnt uit hun blikveld. De weg naar het paradijs met in het midden de boom van het leven wordt sindsdien bewaakt door een cherub met een wentelend, vlammend zwaard.

Nieuwe dualiteit

Adam kende Eva, zijn vrouw.
Zij werd zwanger, zij baarde Kaïn.
Zij zei:
Ik verwerf een man met JHWH.
Verder baarde zij
zijn broer Abel.

Met de geboorte van Kaïn wordt de polariteit tussen Adam en Eva opgeheven, maar met de geboorte van Abel ontstaat er een nieuwe dualiteit. De broers lijken niet op elkaar, ze zijn elkaars tegengestelde. Een volgende verzoeking ligt op de loer.

Van Kaïn, de eerstgeborene, wordt in Joodse legenden verteld dat Eva hem baart zonder

Gods voorspelde geboorteweeën. JHWH-Elohim zou op nog een bijzondere wijze bij zijn conceptie betrokken zijn. Kaïn heeft een Vader in de hemel. Daarom wordt Kaïn een 'godszoon' genoemd. Hij beschikt nog over goddelijke kracht, die verbonden zou zijn met de zon. Kaïn betekent 'kunnen' of 'verwerper'. De naam Abel betekent 'ijlde' of 'nevel'. Hij schijnt meer verwantschap te hebben met de kracht van de maan. De goddelijke kracht waarover Kaïn beschikt, ontbreekt bij Abel. Hij is in alle opzichten aardemens; een mens van zijn tijd. Abel is de eerste mensenzoon op aarde, kind van Eva en Adam. Eva, haar naam betekent 'levensbron', baarde hem in smart. Kaïn groeit op en wordt een man van de akker. In hem leeft de goddelijke impuls om te scheppen: de aarde om te vormen, te veredelen, te vernieuwen. Het eerste offer dat hij aan JHWH brengt, is de aan de zon verwante vrucht van het plantenrijk die Kaïn bewerkt tot 'brood'. Abel daarentegen wordt een her-

'Het offer van Kaïn en Abel', Gustave Doré (1832-1883). Uit: *De bijbel van Gustave Doré*.

der. Hij weidt schapen op het veld. Hij is meer een bewaarder van wat reeds is op aarde. Voor zijn eerste offer neemt hij een eersteling van het schapen-vee: het lam. JHWH-Elohim let niet op Kaïn, maar laat zijn blik rusten op Abel en zijn offergave.

Jouw tijd komt nog

En Kaïn gloeide zeer, zijn aangezicht viel.

JHWH zei tot Kaïn:

Waarom gloeit het voor jou?

Waarom valt je aangezicht?

Is het niet zo: als je goed doet, hef het dan op, maar als je niet goed doet,

lig je aan de opening van de zonde neer.

Dan is naar jou zijn behoefte.

Jij, heers erover!

Kaïn, de oudste, die in staat is bergen te verzetten en de wereld te veranderen wordt jaloers, omdat Gods aandacht Abel betreft: de jongste, die als herder in de ogen van Kaïn slechts onderhoudt en bewaart wat is. In Kaïn sluipt drift, nijd, toorn, woede, haat. Niet waargenomen voelt hij zich, de eerstgeborene, door JHWH en het bloed stijgt hem naar het hoofd. En de godszoon met zijn verwandelende kracht laat zijn aangezicht vallen. Hij verliest zijn goddelijk zijn, ondanks de waarschuwendende stem van JHWH in de diepte van zijn ziel: Kijk uit voor de slang. Hij beweegt niet alleen in de ruimte tussen mensen, maar kruipt ook omhoog in de mens; ook in jou! Jij bent Kaïn, jij bent jij en hij is Abel, hij is hij. Jullie zijn elkaars tegenpolen, maar jullie zijn beiden deel van mijn goddelijke plan, deel van het geheel. Mijn blik is nu op Abel, je jongere broer, gericht. Wat hij doet met zijn dieroffer is aan de tijd, maar jij, jij draagt toekomst in je! Jouw tijd komt nog. Heb geduld! Houd jezelf in de hand en beheers de krachten die zich van je meester dreigen te maken. Controleer je driften ten behoeve van Abel, jezelf, de mensheid, de aarde.

Kaïn sprak tot Abel, zijn broer.

Het gebeurde, terwijl ze op het veld waren.

Kaïn maakt zich groot voor Abel, zijn broer, en brengt hem om.

Kaïn, die de gave heeft ontvangen om de wereld te veranderen, zorgde voor de eerste dode op aarde. Hij doodde zijn tegenover, zijn broer. Door hem ontstond op aarde een nieuwe begrenzing: de tijd tussen geboorte en dood. De kracht die deze godenzoon meegekregen heeft uit het paradijs om de wereld om te vormen, bleek ingezet te kunnen worden ten goede, maar ook ten kwade. Het meest edele kon Kaïn vervaardigen: het brood; het meest wrede kon hij doen: een moord. Met immense kracht maakte hij zich groot, superieur, oppermachtig voor Abel en richtte hem te gronde en werd schuldig.

Vorm je wilskracht om

JHWH zei tot Kaïn:

Waar is Abel, je broer?

Hij zei: weet ik niet.

Ben ik de hoeder van mijn broer, ik?

JHWH zei: Wat heb je gedaan?

De stem van het bloeden van je broer het schreeuwt naar mij uit de akker...

Eens sprak Rudolf Steiner over de mens die zich weer wil verenigen met de hogere wereld. Hij vertelde over een ervaring: dat het kan gebeuren dat iemand plotseling een gevoel van buitengewone kracht in zich beleeft: een vuur, krachtig als de zon, dat de mogelijkheid in zich draagt om alles te gronde te richten. Dat de mens dan in zich een stem kan vernemen die zegt: 'Weet, dat je voor de aardse werkelijkheid, voor jezelf en je medemens verantwoordelijk bent. Jij moet de hoeder van de ander zijn. Ook van diegene die tegenover je staat, je tegenpool, die anders is en anders denkt.'

Wie deze woorden in zichzelf verneemt, kan gegrepen worden door een niet te onderdrukken verlangen tot opstand en revolte en te-

genwerpen: 'Maar ik wil niemands hoeder zijn.' Waar alles om draait, zegt Rudolf Steiner, is dat de mens leert deze vernietigende vuurkracht te beteugelen en bij te sturen: om te vormen ten behoeve van zichzelf, de aarde en de naaste. De mens zal geleidelijk moeten leren de kracht, waarmee hij bergen kan verzetten en de wereld kan veranderen, te beheersen.

Er zijn medemenselijke die liever behouden en bewaren, die vertragen en achterblijven. Neem deze mensen serieus en treedt ze rustig en gelaten tegemoet. Blijf een tijdje bij ze. Het is van belang een ander mens in zijn zijn te leren kennen en de ruimte te geven. Soms is het beter je impuls een poosje op zijn beloop te laten. Zo kun je leren voorzien dat geduld hét middel is om jouw vlam aan een ander over te dragen. Deel je intenties door je naar de ander toe te begeven. Zolang je dat niet kunt, loop je het gevaar dat je gaat denken: ik weet het beter! Pas op dat je je medemens niet gaat kleineren, minachten, verdrukken en zelfs te gronde richten.

Iedere ontmoeting, zij het met een mens of een ander wezen, draagt onbewust sporen van antipathie in zich. Deze antipathie voelde ook Kaïn in zich opkomen ten aanzien van zijn broer. Hij maakte zich vervolgens groot voor Abel, om hem zo klein mogelijk te krijgen. Abel kreeg niet meer de gelegenheid iets te zeggen. De ruimte en de tijd werden hem ontnomen. Kaïns schuld komt voort uit het feit dat het hem niet lukt de antipathie in zich te herkennen, in te dammen en geduld op te brengen. 'Jij, heers erover', spreekt JHWH tot Kaïn. Vorm je wilskracht om in interesse voor de mens die tegenover je staat.

- Vertaling: 'Tora, de onderwijzing van Mosje', uit het Hebreeuws vertaald door Lineke Buijs en Marianne Storm. Amsterdam, EM. Querido's Uitgeverij, 1994.

- Vertaling: 'Naardense Bijbel, De volledige tekst van de Hebreeuwse Bijbel en het Nieuwe Testament', vertaald en herzien in 2014 door Pieter Oussoren. Vught, Uitgeverij Skandalon.

Schuld en schaamte bij misbruik

door Thom Kloes (gemeente Zeist)

Gevoelens van schuld en schaamte komen veel voor bij en na seksueel kindermisbruik. Dit niet in de eerste plaats bij de daders, maar vooral bij de slachtoffers. Hoe heftig grijpt dit in hun levens in? Thom Kloes gaat in gesprek met psychiater Nelleke Nicolai, gespecialiseerd in vroegkinderlijke traumatisering (1).

Wat drijft iemand om een eigen kind of een familielid te misbruiken?

Misbruik kan overal plaatsvinden, daders zijn er in alle groepen en lagen van de maatschappij. Maar het risico daarop is groter bij mensen die weinig invoelend vermogen hebben, mensen die zich niet kunnen voorstellen wat hun gedrag bij een kind teweeg kan brengen. Zij maken zich geen voorstelling van hoezeer hun grensoverschrijdend gedrag het kind beschadigt.

Het lijkt me dat misbruik ook te maken heeft met een streven naar macht. Klopt dat?

Ja. Vroeger is onderzoek gedaan naar wat zedendelinquenten drijft. Er bleken verschillende groepen te zijn: mensen die het doen uit sadisme en mensen die het doen om één te zijn met hun kinderen vanuit hun eigen kinderlijke behoeften. En er is een groep daders die het te doen is om macht.

Mensen die als kind misbruikt zijn vinden het vaak moeilijk of onmogelijk om daar over te praten, ook niet met een hulpverlener. Schuldgevoel en schaamte staan dat in de weg. Waar komen die gevoelens vandaan, het kind kan het toch niet helpen dat het is gebeurd?

Door de afhankelijkheid die je als kind van je ouders hebt, ontstaat de behoefte hen 'goed te houden'. Daarom neem je de schuld op je. Liever slecht zijn in een goede wereld dan goed zijn in een slechte wereld. Want dan is je hele idee van de wereld om je heen zo onveilig, zo vernietigend, dat het nog beter voelt om jezelf

de schuld te geven. Voor een kind gaat hechting boven alles. Als je basis onveilig is, maak je hem veilig door jezelf in je hoofd de schuld te geven. Het vraagt veel, eenmaal volwassen, te bedenken dat je kritiek mag hebben op je ouders, zonder dat het verlangen naar een goede band daarmee verloren gaat.

Ik zie dat mensen met een misbruikverleden zichzelf geboden geven zoals: 'wees perfect' of

'doe je best' en verboden zoals: 'besta niet'.

Ja, vooral 'besta niet'. Jij hebt geen recht van bestaan. Dat is een heel ingrijpend gevoel, het ondermijnt je leven.

Klopt het dat deze mensen daar dan een innerlijk antwoord op geven door zich lief en aardig en meegaand te gedragen?

Ik denk dat lief en aardig zijn, dat 'pleasing-gedrag', uit meerdere bronnen kan komen. Het kan zijn om je bestaansrecht te verdienen, het kan ook voortkomen uit het gevoel 'ik ben schuldig, ik moet het goedmaken'. Maar ook het feit dat er geen onvoorwaardelijke liefde en bescherming voor je is geweest kan een bron zijn. Dan moet je heel goed je best doen om dat alsnog te krijgen. Er is misbruik door vaders, door stiefvaders, door broers, soms ook door moeders. Als de ene ouder misbruikdader is geweest, dan heeft – in de gedachten van het kind – de andere ouder me niet beschermd. Dat onveilige gevoel ga je verdrijven door je altijd maar aan te passen.

Vandaar de terughouding om misbruik door papa aan moeder te vertellen?

Ja, en het is ook niet altijd aan te raden dat wel te doen. Ik hoor vaak dat het kind het wel probeerde te vertellen, maar dat moeder niet luisterde, of het kind wegsloeg en de schuld gaf: 'Jij hebt je vader verleid!' Dan is er na het misbruik ook een zeer kwetsende afwijzing.

Misbruik kan bij het kind leiden tot een acute of chronische doodswens. Wat vindt u dan de aangewezen therapie?

Daar is veel over te zeggen. Ik wil eerst weten waar het over gaat bij een doodswens. Gaat het over 'rust krijgen' in je hoofd? Gaat het over zelfvernietiging? Of komt het voort uit de wens dat er door de dood een soort reparatie plaatsvindt? Soms, bij heel dreigend of agressief misbruik, komt een reactie voor waarbij je dissocieert. Het voelt dan alsof je helemaal uit je lichaam gaat. Dat wordt geassocieerd met de dood. Dit gevoel kan ervaren worden als een ontsnapping uit de ellende. Ik heb patiënten

gehad die vanuit dat gedissocieerde gevoel verlangden naar de dood. Maar ze hadden wel de fantasie dat ze dan gewoon door zouden blijven leven.

Sommige mensen zijn zo in beslag genomen door herbelevingen en nachtmerries, zijn zo bang dat ze, om daaraan te ontsnappen, het liefst dood willen. Anderen hebben woorden in hun hoofd zoals: 'jij deugt nergens voor, je verdient dit, je bent een verschrikkelijk kind, je hebt er zelf om gevraagd'. Dat resoneert voortdurend in hun hoofd, soms op de achtergrond, soms zeer luid. Zij willen dood om als het ware tegen de dader te kunnen zeggen: 'jij krijgt je gelijk'. Dus wat er speelt is heel verschillend, je kunt niet één vorm van therapie aanbieden.

Wat bood u aan, afhankelijk van de situatie?

Als een patiënt het aankan: een traumatherapie met EMDR en *exposure* (2). Als dat te heftig is, een gefaseerde trauma-therapie met onder meer herstel van de lichamelijke conditie, therapeutische gesprekken en herstel van verbinding; voor zover herstel mogelijk is.

Ik hoor wel eens dat EMDR of exposure volgens de therapeut te heftig zal zijn. De patiënt zegt dan wanhopig: 'ik moet eerst stabiliseren, maar hoe kan ik nou stabiel worden zonder therapie!'

Van dat stabiliseren is een vaag beeld gemaakt. Maar het is echt hard werken. Bijvoorbeeld: hoe zorg je ervoor, dat je weet wanneer je overstuur raakt en waardoor je overstuur raakt? Hoe ga je om met je angst? Als je op een tienpuntschaal op een 8 zit, hoe ga je dan naar een 7? Hoe krijg je jezelf meer in de hand, wat kun je met je lichaam doen? Heb je baat bij goede ademhalingsoefeningen of bij andere lichaamsgerichte oefeningen? Hoe zorg je dat je goed eet en slaapt? Goed slapen helpt heel erg bij het verwerken van trauma's. Dus stabiliseren is niet gewoon maar wachten tot er een stabiele wolk over je heen komt. Stabiliseren is hard werken, zorgen dat je in de best mogelijke conditie bent, zodat je de meeste baat van de traumaverwerking kunt hebben.

Wat ik merk is dat iemand wel in therapie is, maar toch niet of nauwelijks over het misbruik en de doodswens praat. Dan is 113 Zelfmoordpreventie (3) blijkbaar zo anoniem en laagdrempelig dat praten daar gemakkelijker is. Herkent u dat?

Ja zeker. De therapeut kan een jonge vrouw zijn en de patiënt denkt 'die snapt er niets van' of wil haar niet belasten. Of het is een man, 'die wil het ook met mij doen'. Dan is de angst in de therapie te groot. Wat ik ook vaak hoor is dat de patiënt een proefballonnetje opgooit, waar de therapeut niet op reageert. Mogelijk denkt de therapeut dat ze nog niet aan praten toe is of ziet de therapeut er zelf tegenop. Maar dit zijn juist momenten om door te vragen: 'Wil je het daar nu over hebben, of zullen we dit be-waren zodat we het niet vergeten, bepaal jij wanneer je er aan toe bent of wil je graag dat ik er over begin?'

Dus niet aandringen?

Nee, zeker niet. Wel het conflict benoemen. Je wilt erover praten, maar misschien toch ook liever niet, want het doet pijn. Hoe gaan we daar mee om? Iemand kan ook bang zijn ontregeld te raken door te praten, de zelfcontrole te verliezen. Vaak is er de angst suïcidaal te worden. Mijn vraag is dan: 'Wat is voor jou een teken dat je het niet meer zou redden?' Dus dan maak je een soort veiligheidsplan.

Erover praten is een belangrijke eerste stap?

Dat hangt ervan af. Ik merk vaak dat mensen erover praten zonder goed te weten wat ze daarmee willen en met wie ze dat doen. Ze gaan bijvoorbeeld praten met mensen die negatief reageren, of ze gaan erover praten zonder daar iets bij te voelen. Dat kan gevaarlijk zijn, je kunt je daarna ongelofelijk gaan schamen. Praten moet relatief veilig zijn (4), waarbij je de gevoelens ook stapje voor stapje durft te beleven. Schuld en schaamte spelen daarbij altijd een rol. Je kunt dat overschreeuwen, dan dump je het verhaal bij iemand. Maar daarna wordt de schaamte erger.

Wat me opvalt, is dat de hulpvraag tot op oudere leeftijd gesteld wordt. Heeft de leeftijd effect op de slaagkans van de therapie?

Herstel hangt samen met het gevoel dat je ooit een goede ervaring in je leven hebt gehad waarop je kunt bouwen, zodat er een bodempje is. Soms is er zoveel geweld in een gezin geweest dat zo'n bodempje heel moeilijk te vinden is. Maar als iemand door dromen of nachtmerries, of door wat er met een kleindochter gebeurt, in contact komt met het eigen misbruikverleden en daarover kan praten, dan is er zelfs op je tachtigste best een goede prognose.

Wat raadt u familie of vrienden van een misbruikslachtoffer aan?

Naast zo iemand gaan staan. Wat helpt, ook na een suïcidepoging, is het gevoel dat iemand naast je is gaan staan. Niet betuttelen, niet proberen te redden, doe het met respect voor de ander maar ook met respect voor je eigen grenzen.

- (1) Nelleke Nicolai is psychiater en zelfstandig gevestigd psychotherapeut. Daarnaast werkt zij als supervisor van jonge traumatherapeuten.
- (2) EMDR en exposure zijn therapeutische methoden waarin de patiënt onder begeleiding wordt geconfronteerd met de angstige belevingen die hij/zij wil vermijden. Dit met de bedoeling ze te leren verwerken.
- (3) Praten over gedachten aan zelfdoding kan bij de crisislijn van 113 Zelfmoordpreventie. Bel 0900-0113 of kijk op 113.nl.
- (4) Praten over ervaringen met betrekking tot dit onderwerp kan ook bij Mind Korrelatie, www.mindkorrelatie.nl of bel 0900-1450.

Tussen dood en nieuwe geboorte

Madeleen Winkler, huisarts in Gouda (gemeente Rotterdam)

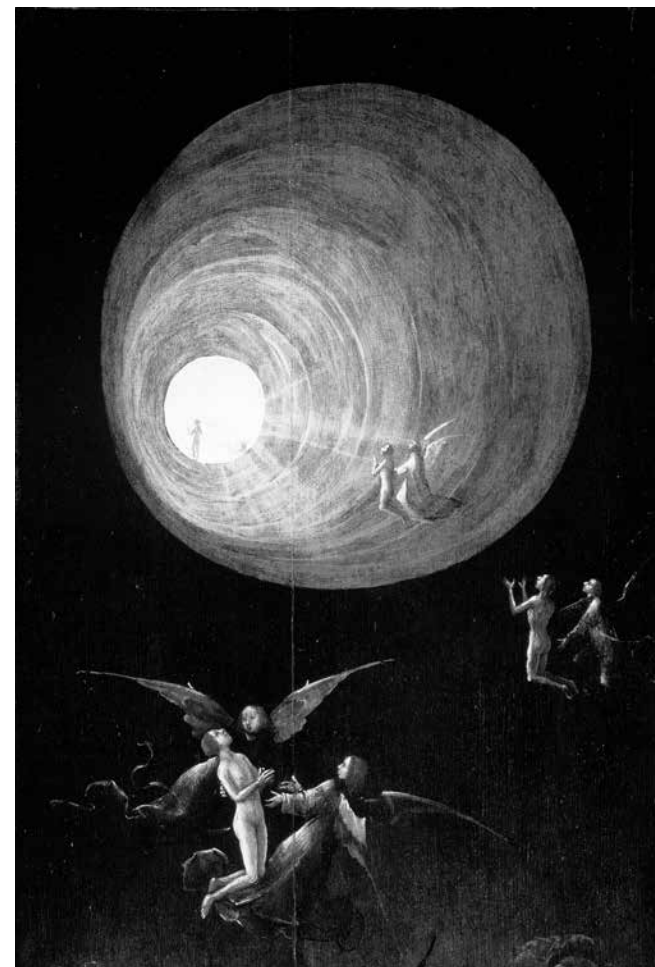
Soms kun je bij het inslapen merken hoe je zachtjes omhoog en naar achter uit je lichaam gaat. Zo kunnen we ons het sterven ook voorstellen: je laat je fysieke aarde-zware lichaam los en breid je oneindig ver uit. Je stulpt daarbij als het ware om. Boven wordt onder, onder wordt boven en binnen wordt buiten. Daarmee kun je om alle mensen heen zijn die je dierbaar zijn. Na het sterven van een vriendin ontmoetten oude vrienden elkaar bij de uitvaart en spraken met elkaar: allen (!) hadden ze haar gezien, gevoeld, horen spreken vlak na het moment waarop ze over de drempel moest zijn gegaan.

Terugkijken op je aarde-leven

Rudolf Steiner en vele andere ingewijden beschrijven hoe onze engel ons begeleidt en we door een donkere tunnel gaan naar een helder, warm licht, vol van liefde. Ook na een bijna-dood ervaring beschrijven mensen zoiets en Jeroen Bosch schilderde dat al. Wie op aarde de verbinding met Christus heeft gezocht kan Christus in dit licht ontmoeten.

Direct na het overlijden komen alle herinneringen van het voorbije leven vrij uit het lichaam en staan als één groot, machtig, panoramisch, kleurrijk beeld van het gehele leven de gestorvene voor ogen. Het opnemen van die beelden is niet

alleen majestueus, maar ook belangrijk voor degene die over de drempel is gegaan. Als nabestaanden dragen we daar positief aan bij als we herinneringen ophalen aan de gestorvene. Familie die rond het sterfbed zit en elkaar anekdotes vertelt: het komt op mij altijd over als een gezond en heilzaam gebeuren, een

'Visioenen uit het hiernamaals', Jeroen Bosch (1504), Gallerie del' Academia Venetië

meekijken naar dat levenspanorama. Na een dag of drie verbleekt het beeld. De levenskrachten, deze etherkrachten gaan weer op in de etherwereld en de gestorvene neemt met de herinnering aan dit machtige levenspanorama een extract daarvan mee op diens verdere reis door de kosmos.

Tijdens de daaropvolgende reis door de astrale wereld beleven we ons gehele afgelopen leven nogmaals, maar dan van achteren naar voren. Wat het laatst gebeurd is het eerst, en dan stapsgewijs terug tot aan de geboorte, in een periode die ongeveer een derde van ons voorbije aardeleven duurt (de tijd die we bij leven slapend hebben doorgebracht). Maar in het omgestulpt zijn kunnen we nu alles beleven zoals de ander onze woorden, onze daden en gevoelens beleefd heeft. Een mogelijkheid om van binnenuit de andere kant van de medaille te ervaren.

Tijdens ons leven krijgen we hier soms een voorproefje van als we misschien onbewust een ander te kort gedaan hebben: ik doe snel nog een boodschap en in mijn doelgerichtheid loop ik een bekende straal voorbij. Spreek ik die korte tijd later en hoor hoe dat overkwam, dan kan ik helemaal meevoelen dat dat niet attent was. Ook na een flinke 'botsing' het goed met elkaar uitpraten en de positie van de ander kunnen begrijpen, zijn vingeroefeningen voor de ervaringen tijdens deze zogenaamde Kamalokatijd.

Wel schuld, geen boete

Nu we 'omgestulpt' zijn, kunnen we van de andere, de geestelijke en meer objectieve kant terugkijken naar ons gedrag en onze daden. We zien welke eindjes we hebben laten liggen, waar we de ander te kort hebben gedaan. We nemen waar wat we ons voor het huidige leven hadden voorgenomen en waar we niet aan toe gekomen zijn, wat we niet gezien hebben, wat er tussendoor geslipt is, wat we hadden kunnen doen, maar wat (nog) niet gebeurd is. We kunnen nu vanuit een hoger standpunt kijken. Dat is wel een oordeel, maar geen ver-

oordeling. Wel een schuld, maar geen boete. Integendeel, onze onvolkomenheden wekken – menigmaal vanuit de schaamte – een kostbare substantie op: de warme, enthousiaste wil om op te pakken, verder af en goed te maken wat is blijven liggen, daar waar we ten opzichte van anderen en van de wereld, ten opzichte van de goddelijke bedoelingen met ons, de aarde en de mensheid tekortgeschoten zijn.

We hebben nu geen fysiek lichaam meer en dus ook geen fysieke behoeftes zoals honger of dorst. De behoefte aan lekkere smaak stamt echter niet uit het lichaam, maar uit onze ziel, het astraallichaam, en die ziel is er dus nog wel. Het fysieke lichaam om die behoefte te bevredigen is er echter niet meer. We hebben zolang als één met het lichaam geleefd, dat we het lichaam missen. Daar komen de beelden van brandende dorst vandaan. Die moeten wegebben, maar we gaan er wel doorheen.

Met de spreken die ons gegeven zijn en die spreken over warmte en koude kunnen we dierbare gestorvenen in dat proces bijstaan, hen meedragen. Zoals we op aarde een troostende arm om iemand heen slaan of troosten-de, helpende woorden proberen te spreken.

*Het warme leven van mijn hart
Strome naar jouw ziel
Om je koude te verwarmen,
Om je hitte te verzachten.
Mogen in de geesteswereld
Mijn gedachten in de jouwe leven
En jouw gedachten in de mijne.*

De toekomstmens

Vlak voor de eerste wereldoorlog houdt Rudolf Steiner veel voordrachten over het leven na de dood (1). Hij beschrijft hoe we in de Kamalokatijd door de verschillende planetensferen – de maan-, de mercurius-, de venus sfeer – gaan en steeds andere kwaliteiten van ons voorbije leven doorleven. Wie religieus door het leven is gegaan komt in een gemakkelijke communicatie met anderen in de venus sfeer en ervaart Christus. Wie dat niet had beleefd

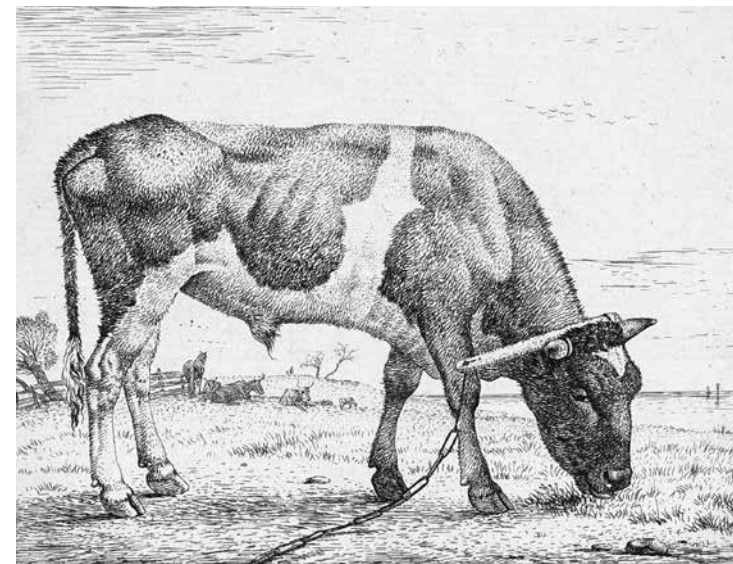
zichzelf hier als relatief 'eenzaam', als afgesloten in een ivoren toren. In de daaropvolgende periode in de zonnesfeer vindt hij of zij, die op aarde heeft kunnen beleven dat Christus als het hoogste zonnewezen zijn offerdaad bracht voor de gehele mensheid, de aansluiting met Christus. Wie dat op aarde niet ontwikkeld heeft, of zijn religieuze gemeenschap als de enige ware ervoer, zal zich juist hier eenzaam en afgesloten voelen.

Daarna komen we, vanuit het objectieve waarnemen van ons voorbije leven, in een fase waarin we – naar gelang de mate waarin onze daden moreel juist waren – de hogere hiërarchieën mogen dienen. Als een span ossen onder een zwaar juk moeten we de krachten die ontwikkeling remmen naar de mensen op aarde dragen. Hebben we moreel juist gehandeld dan dragen we onder een licht juk helpende krachten naar de mensen op aarde.

Na deze intensieve en lange periode volgend op de Kamalokatijd volgt een derde fase, waarin we in het gebied van de hoogste hiër-

rarchieën, in het *Wereldmiddernachtelijk uur* komen, in het gebied van de Logos, het schepende wereldwoord. Hier aanschouwen we de mens, zoals die bedoeld is te worden. In de herrezen Christus zien we hoe we kunnen worden als – met de kracht van het Ik – het astraallichaam, etherlichaam en fysiek lichaam helemaal gelouterd en vergeestelijkt zijn tot geestzelf, levensgeest en geestmens.

Als een samengebalde warme wil met intenties om ons in die richting verder te ontwikkelen, ontstaat de behoefte om weer naar de aarde toe te gaan. In het gebied van het wereldmiddernachtelijk uur helpen de hoogste hiërarchieën ons om de consequenties van ons vorig leven om te vormen in een aanleg voor een volgend leven. Uit de planetensfeer verzamelen we eigenschappen en kwaliteiten die we daarvoor nodig hebben. In de etherwereld nemen we etherkwaliteiten op die daarbij passen. De hiërarchieën helpen ons bij het vinden van het daarbij passende (bed-overgroot)ouderpaar en bij het scheppen uit het erfelijk materiaal van een bij ons plan passende fysieke lichaam.

'Os met juk', Wouter Johannes van Troostwijk (1810), Rijksmuseum Amsterdam

(1) Rudolf Steiner, *Okkulte Untersuchungen über das Leben zwischen Tod und neuer Geburt* (GA 140) en *Das Leben zwischen dem Tode und der neuen Geburt im Verhältnis zu den kosmischen Tatsachen* (GA 141).

Op de groei

In de serie 'Op de groei' komen uiteenlopende aspecten van de religieuze opvoeding – van voor de geboorte tot na de puberteit – aan de orde. De naam van de serie duidt zowel op de groei van het kind, als op de groei die de opvoeder zelf gaandeweg doormaakt. In deze bijdrage vertelt actief beelden therapeut Amie van Oers over helende begeleiding bij verlieservaringen in een kinderleven.

Verbondenheidsverhalen als rouw-kost

door Amie van Oers (actief beeldend therapeut, gemeente Eindhoven)

Het is al enige tijd geleden dat we samen met onze kinderen (twee en vier jaar oud) bij het bed van hun overleden overgrootmoeder stonden. Ze was prachtig opgebaard tussen blauwe bloemen in het verzorgingstehuis waar zij enkele jaren had geleefd. Bij leven hebben we haar daar samen geregeld opgezocht. Daar stonden we dan in deze van stilte en bijzondere sfeer vervulde ruimte. Het was de eerste ervaring van onze kinderen met iemand die door de poort naar de geestelijke wereld was gegaan.

We stelden voor om een lied voor overgrootmoeder te zingen. De jongste zei direct: 'Engel van mij', het lied dat we iedere avond voor hen zongen, al zolang ze zich kunnen herinneren. Een lied van verbondenheid tussen ons

en de geestelijke wereld, verbondenheid tussen het leven op aarde en het leven daarna; een leven waar de kinderen pas kort geleden vandaan waren gekomen en waar ze nog zo verbonden mee waren.

De kringloop van het leven

Het zijn dit soort liederen en verhalen van verbondenheid die kunnen helpen op momenten van verlies. Verlies van welke soort dan ook; het verlies van een huisdier, een verhuizing, een echtscheiding, het verlies van een dierbaar persoon. Verbondenheidsverhalen en -liederen bieden troost wanneer er gerouwd wordt. Ze bieden een weten van verbondenheid dat bij jonge kinderen nog helemaal helder is; een weten dat we wakker moeten houden opdat ze het, als ze volwassen zijn, nog steeds of op-

nieuw kunnen ervaren.

Rudolf Steiner beschrijft hoe we als mens ons aardse leven in de geestelijke wereld mee hebben voorbereid. In vroegere tijden kon de mens in mysterieplaatsen de wijsheid die nodig was voor het leven op aarde opnemen; de kinderen van tegenwoordig moeten die wijsheid zelf meebrengen (1). Dat maakt dat we een grote verantwoordelijkheid hebben om ook te zien wát de kinderen meebrengen en wat ze op hun weg door het leven nodig hebben. De beelden die kinderen in hun spel, tekeningen en schilderijen, in hun hele *zijn* laten zien kunnen ons daarbij de weg wijzen.

Als actief beeldende therapeut (2) zie ik in de praktijk vaak dat het aan verbondenheidsverhalen ontbreekt bij ouders en daardoor ook meestal bij de kinderen. In het geval van het overlijden van een dierbaar persoon gaat het dan vaak om een 'lege' en 'platte' dood: het ontbreekt aan vertrouwen in een leven na dit

leven op aarde. In de therapie en de ouderbegeleiding kan dan allereerst worden aangesloten bij beelden uit de kringloop in de natuur; de kringloop van het leven waar steeds vernieuwing is. Deze beelden zijn voor iedereen toegankelijk, rustgevend en daardoor ook al helpend.

Beelden herkennen

Het missen van het vertrouwen in de verbondenheid met de geestelijke wereld toont zich bij jonge kinderen vaak in een ongenoegen dat ze uiteten in heftige boosheid. Alsof ze teveel krijgen van wat ze niet nodig hebben en te weinig van wat ze wel nodig hebben, ook al hebben ze ouders die enorm veel van hen houden en hen alles willen bieden wat binnen hun mogelijkheden ligt.

De kinderen lijken te zoeken naar iets wat ze herkennen vanuit het Rijk waar ze vandaan komen. Ze zoeken naar mensen die daar weet van hebben, maar ze vinden die vaak niet. Kinderen vinden het heerlijk om te komen spelen en allerlei elementen tegen te komen van die dingen die ze in het leven op aarde hadden gezocht, ook al zijn die natuurlijk enkel in een aardse vorm te vinden in de praktijkruimte. Ze vinden engelen, een goede koning, een klein kapelletje. Maar ook de kant van de strijd kunnen ze vinden: een boze, strenge koning, een donkere ridder, een krokodil, een draak, een slang, een heks en een zwarte figuur.

Er was eens een jongen die me vroeg wie die zwarte figuur in de kast was. Ik vertelde hem dat dat de 'Alles-door-elkaar-gooier' is. De jongen was ervan overtuigd dat die figuur zeker mee moest doen in zijn spel. Het 'boze' moet steeds weer overwonnen worden. Daar moet soms al vroeg in het leven mee worden geoefend en dat kan heel goed in de veilige ruimte van een spelkamer.

Troostverhaal

Voor een kind dat troost nodig heeft is het noodzakelijk dat er regelmatig een speciaal verhaal gemaakt wordt: een troostverhaal

Hulp op de weg

De 'Alles-door-elkaar-gooier'

waaruit onze verbondenheid spreekt. Vaak is dat een verhaal dat aanvangt vóór de geboorte, wanneer het kind nog leeft in het grote Rijk van de Goede Koning die samen met zijn dienaars zorgt voor alle kinderen, voordat ze aan hun grote reis op aarde gaan beginnen. Ieder kind krijgt een rugzak mee, met daarin alles wat het op zijn of haar reis op aarde maar nodig kan hebben én een eigen opdracht. Vervolgens kleurt ieder verhaal zich tijdens de therapie naar de specifieke vraag en behoefte van het kind.

De ingrediënten voor zo'n verhaal zijn samengebracht uit hetgeen de ouders over de biografie van het kind hebben verteld, te beginnen bij het uitgebreide zwangerschaps- en bevallingsverhaal. Daarin ligt als in een notendop het wezenlijke van wie dit kind is en hoe het de dingen doet. Daarbij komen nog de beelden die het kind tijdens de therapie heeft laten zien. Samen maakt dit dat er een uniek verbondenheidsverhaal voor het kind kan ontstaan.

Rouwverwerking

Binnen de actief beeldende therapie zijn werkvormen speciaal voor de rouwverwerking ontwikkeld. Ieder kind krijgt zijn of haar eigen traject. Er wordt steeds aangesloten bij waar een kind innerlijk is, bij wat het fijn vindt of goed kan. Levenskrachten worden weer opgebouwd, er wordt verwerkt en er wordt een nieuwe plaats gegeven aan wat als verlo-

ren werd ervaren.

Globaal gezien bestaat het aanbod bij rouwverwerking uit drie grote stappen: een 'vitaminedeel', een helend deel en een integrerend deel. In het vitaminedeel wordt van chaos naar ordening gegaan en worden de levenskrachten versterkt. De beschermengel kan daarin een mooie plaats krijgen. In de helende fase volgt het werk aan het eigen huis, worden er verbindingen gemaakt, zodat het contact met wat verloren werd gedacht weer kan worden hersteld. Zo kan het kind in de laatste integratiefase het geheel accepteren en kan er een eigen verhaal worden gemaakt. Tijdens de therapie hoeven niet alle stappen te worden doorlopen; soms heeft het leven al geholpen. Daar waar haperingen in het dagelijks leven zitten, in de vorm van aanhoudend verdriet, heftige boosheid of problemen met concentreren, kan therapie helpend zijn. Ouders zijn vaak al geholpen wanneer je ze op weg helpt met mooie verhalen die ze aan hun kind kunnen voorlezen. Zo is het boek

Door de poort gaan

Verhalen op de grens van leven en dood (3) van Bert Voorhoeve een aanrader. Voor veel leeftijden is daarin een passend verhaal te vinden. Voor de allerkleinsten is er *De gouden bal* (4) van Kristien Dieltiens, of *Hoe kleine engel op aarde kwam* (5) van Hilda Herklotz en Janneke Rosenbrand.

Meekijken

Behulpzaam zijn ook praktische tips wanneer een kind bijvoorbeeld bang is om te gaan slapen. Zeker wanneer er zoveel in het leven van een kind is gebeurd, is rustig de nacht ingaan belangrijk. In de nacht wordt verwerkt wat er overdag op ons pad kwam. Dat kun je begeleiden met een mooi verhaal, een lied, een gebed of een inwijding met een rustgevend olie. Voor beeldschermen zou even helemaal geen ruimte moeten zijn.

Ook wat betreft het eten kun je een rouwproces begeleiden. Zorg dat het eten makkelijk verteerbaar is; rauwkost vraagt vaak teveel energie om te verteren. En vooral voldoende drinken, het liefst water of een lekkere kruidenthee. Alle aandacht die je kind krijgt als je deze dingen met liefde doet, is heel helend.

Daarnaast is het voor veel ouders helpend om hun eigen twijfels en vragen te bespreken met iemand die een tijdje meekijkt naar de moeilijkheden waar ze tegenaan lopen in het leven. Ouders kunnen vaak een weg vinden voor hun eigen vragen, door samen met de therapeut te kijken naar de beelden die hun kind tijdens de therapie laat zien. Het kind, dat nog maar zo kort geleden in de geestelijke wereld was, kan vaak nog heel goed bij de hele beeldenrijkdom; zeker wanneer er een warme spelkamer voorhanden is met allerlei helpende beelden.

Laten we hopen dat de kinderen zich, al opgroeiende, bewust mogen worden van de schat die ze meebrengen. En wij met hen!

(1) Rudolf Steiner, *Die Verantwortung des Menschen für die Weltentwicklung, durch seinen geistigen Zusammenhang mit dem Erdplaneten und der Sternenwelt*. 22 Januar 1921 (GA 203).

Er wordt een schat meegebracht

(2) Actief beeldende therapeuten werken met de beelden die zichtbaar zijn in tekeningen, schilderijen, verhalen, spel en de biografie van kinderen en volwassenen. Deze therapievorm werd voor onze tijd ontwikkeld, vanuit de antroposofie, door Jeanne Meijs. De opleiding wordt nu verzorgd door Sampo, de beroepsvereniging van actief beeldende therapeuten. Voor meer informatie zie: www.actiefbeeldendetherapie.nl.

(3) Bert Voorhoeve, *Verhalen op de grens van leven en dood*. Christofoor; 2009.

(4) Kristien Dieltiens, *De gouden bal*. Uitgeverij Clavis; 1997.

(5) Hilda Herklotz/Janneke Rosenbrand, *Hoe kleine engel op aarde kwam*. Uitgeverij Aan de tijd; 2014.

Wie heeft er het meeste recht op deelname aan een kamp?

door IJsbrand Terpstra (penningmeester Bestuur van de Kampen)

Wat doe je als je een kamp organiseert waar meer vraag naar is dan dat er plekken beschikbaar zijn? Het is een vraag die Helios, de kamporganisatie van de Christengemeenschap, van tijd tot tijd bezighoudt en in zo'n tijd leven we nu. Het aantal aanmeldingen voor sommige kampen overschrijdt in 2020 het aantal beschikbare plekken. Wie heeft er dan het meeste recht op deelname aan dat ene kamp? Wat als er wel plek is voor je vrienden, maar niet voor jou? En is gelijkheid hetzelfde als rechtvaardigheid?

Zo'n twintig jaar geleden leek het overzichtelijk. Op een vast moment aan het einde van de herfst viel bij iedereen de folder met de zomerkampen op de mat. Kleurrijk, uitgebreid en voorzien van een papieren aanmeldingsformulier. Wie mee wilde op kamp moest zo snel mogelijk een keuze maken en het aanmeldingsformulier op de post doen naar het secretariaat in Rotterdam. Als je op tijd was had je plek, zo niet dan kwam je op een wachtlijst. Dat klinkt overzichtelijk en lijkt eerlijk, maar toch is dat al lang niet meer de manier waarop de plaatsing bij Helios verloopt.

Hart of hoofd

Neem bijvoorbeeld de kinderen die in België wonen. De huidige voorzitter van ons bestuur was ooit zo'n kind en kan daar beeldend over vertellen. 'Mijn ouders belden direct met de ouders van mijn vriendjes en besloten welk kamp het werd', vertelde hij afgelopen Hemelvaartweekend aan de stafleden van Helios. 'Iedereen vulde nog diezelfde dag het aanmeldingsformulier in en stopte dat bij elkaar in één envelop zodat het in ieder geval tegelijk binnen zou komen op het secretariaat.' Maar dat bleek niet voldoende. Vanuit

België deed de post er langer over om in Rotterdam te komen dan vanuit Nederland. 'En dus stapte één van onze ouders het jaar daarna in de auto om de formulieren persoonlijk door de bus te doen op het postadres in Rotterdam.'

Dat snelheid daarmee belangrijker werd dan zorgvuldigheid en een eerlijke kans op deelname aan een kamp, zorgde er zo'n vijftien jaar geleden voor dat er een nieuwe manier van aanmelden werd ingevoerd. Iedereen die zich jaarlijks voor eind januari aanmeldde werd gelijk behandeld; hoe snel of langzaam het aanmeldingsformulier ook door het secretariaat was ontvangen. Kinderen die vorig jaar nog op een wachtlijst stonden omdat er geen plek meer was, werden het jaar daarna met voorrang geplaatst en tussen overige kinderen werd zo nodig geloot. En dat is, na een onderbreking van enkele jaren met wat minder aanmeldingen, nog steeds de manier waarop we omgaan met onze beschikbare (en veelal overtekende) plaatsen. Maar heeft iedereen nu echt evenveel kans? En is het daarmee eerlijker geworden?

Dat vroeg ik me afgelopen januari af, tijdens een lange zaterdag op het secretariaat dat tegenwoordig in de woonkamer van onze secretariaat-vrijwilliger in Nieuw-Vennep is gevestigd. Kamp voor kamp besloot het lot wie er werd geplaatst. Veel namen kwamen mij na jarenlang staflidmaatschap bekend voor, wat

het soms extra pijnlijk maakte als iemand niet direct in een kamp geplaatst kon worden. Zeker als je weet hoeveel een zomerkamp van Helios voor een kind betekent, hoe lang deze vriendengroepen er naar uitkijken om met elkaar een zomer door te brengen en welk lichtpunt het kamperen voor sommige gezinnen kan zijn. Heeft iemand voor wie het kamp veel betekent dan eigenlijk niet meer recht op deelname dan iemand die er van zijn of haar ouders verplicht naartoe moet? En welke rol speelt het hart bij de loting die eigenlijk volledig door het hoofd wordt bepaald?

Hoe leggen we dat uit?

Nadat iedereen bericht had gekregen over de plaatsing op de zomerkampen stroomden de e-mails binnen. Tientallen per dag. Boosheid, verontwaardiging, blijdschap en compassie zijn maar een paar van de emoties die daarin werden geuit. Waar sommige ouders met ge-

bruik van allerlei argumenten meenden toch recht te hebben op kampdeelname van hun kind, vroegen anderen zich vooral af op welke plek hun kind op de wachtlijst stond: hoe groot de kans op plaatsing nog is. Vooral de teleurgestelde, bij de organisatie soms zeer bekende ouders bewandelden al snel de digitale snelweg richting het secretariaat; bij kinderen die direct konden worden geplaatst, werd thuis en in digitale stilte een vreugdekreet geslaakt.

De nasmaak van het tekort aan beschikbare plekken en de loting die nodig was om die plekken te verdelen, is echter bitter. In uitgebreide gesprekken met kamppriesters, stafleden en andere nauw betrokkenen bij de organisatie proberen we als bestuur een middenweg te vinden tussen gevoel en ratio, tussen hart en hoofd. Daarbij worden dan vragen gesteld als: of een lid van de Christengemeenschap meer rechten heeft dan iemand

In Nieuw-Vennep worden alle aanmeldingen voor de zomerkampen verwerkt (foto Tim Kraai, die namens de Taakgroep Communicatie aanwezig was)

die voor het eerst kennismakt met onze organisatie en of de kinderen van een oud-staf-lid de voorkeur zouden moeten krijgen boven een gezin dat door een lastige periode in het leven gaat. Het zijn vragen waar we als jong bestuur niet zomaar een antwoord op hebben. 'En hoe leggen we dat dan uit?' was vaak een vraag die volgde.

We hebben voorlopig gekozen voor een grote mate van ratio, waarbij iedereen zoveel mogelijk eenzelfde kans op deelname heeft en we altijd onder woorden kunnen brengen waarom iemand wel of vooral niet geplaatst is. Daarnaast is (en was) er altijd ruimte om

een aantal kinderen dat het echt nodig heeft om op kamp te gaan direct een plek te bieden, zonder tussenkomst van het lot. De verantwoordelijkheid daarvoor ligt bij de priesterskring, die op deze manier soms net het verschil kan maken voor een individu. Het lot is namelijk wel goed uit te leggen in Algemene Voorwaarden en lijkt rechtvaardig, maar er zijn soms situaties waarin rechtvaardigheid iets anders is dan gelijkheid. Precies die gevallen zullen de komende jaren nog regelmatig over de bestuurstafel gaan en de vraag over de verhouding tussen hart en hoofd actueel houden.

Lazarus: sterven en opstaan als inwijdingservaring

door Ton Besterveld (geestelijke in de gemeente Zutphen)

In de Lijdenstijd en de Paastijd leven we met de oerademhaling van het aardse bestaan: het sterven en weer opstaan. Wat kun je, in de kleine sterf- en opstandingsservaringen van je alledaagse leven, leren van de lotgevallen van Lazarus, de hartsvriend van Jezus van Nazareth?

"Er was een zieke, Lazarus van Bethanië, het dorp van Maria en haar zuster Martha. Het was Maria die de Heer met olie heeft gezalfd en met haar haren zijn voeten heeft afgedroogd. Haar broer Lazarus was ziek. De zusters zonden hem de boodschap: Heer, hij met wie je bevriend bent, is ernstig ziek. Toen Jezus dit hoorde, zei hij: Deze ziekte leidt niet tot de dood, maar openbaart de geest van God, opdat de Zoon van God erdoor tot verschijning zal komen. Jezus was met Martha, met haar zuster en met Lazarus in liefde verbonden."

Met dit bericht opent het elfde hoofdstuk van het evangelie volgens Johannes. Het vertelt ons veel, maar het roept ook vragen op. Jezus was met Lazarus bevriend, ja zelfs met hem en zijn beide zussen in liefde verbonden. Gold zijn liefde niet alle mensen? Waarom dan deze speciale vermelding? En vriendschap? Zelfs de bekendste kring van zijn leerlingen, de twaalf, krijgen pas bij het avondmaal te horen dat Jezus hen als vrienden beschouwt (Joh. 15: 15). Daarbij spreekt hij ook uit waarom zij nu vrienden zijn: omdat hij de leerlingen heeft toevertrouwd wat hij van de Vader heeft ontvangen en zij daarnaar zullen handelen.

In liefde verbonden

Voor de aandachtige lezer moet duidelijk zijn dat er naast de kring van twaalf ook andere

leerlingen waren, intieme leerlingen zelfs. We horen bijvoorbeeld over Nikodemus, later ook over Jozef van Arimathea. Mogen we aannemen dat Lazarus niet alleen tot deze leerlingen behoorde, maar zelfs al eerder heeft getoond 'vriend' te zijn? En hoe zit het dan met zijn twee zussen?

De naam Maria komt veelvuldig voor in de evangeliën. Vrijwel alle vrouwen heten Maria. Martha is een uitzondering en komt steeds samen met Maria voor. Deze beide vrouwen leren we kennen in het evangelie volgens Lukas (10: 53). *"Terwijl zij op weg waren, kwam hij in een dorp; en een vrouw met de naam Martha ontving hem in haar huis. Zij had een zuster die de naam Maria droeg. Deze ging aan de voeten van de Heer zitten en luisterde naar zijn woorden. Maar Martha, die volledig door de drukte van het bedienen in beslag werd genomen, kwam erbij staan en zei: Heer, trek je het je niet aan dat mijn zuster mij alleen laat werken? Zeg haar toch dat zij mij komt helpen. De Heer antwoordde haar: Martha, Martha, je bent in zorg en onrust over veel dingen; er is maar één ding nodig. Maria heeft het beste deel gekozen, dat zal haar niet worden ontnomen."*

Een bekende passage, die al in de vroege christenheid de beelden opriep van het actieve leven tegenover het contemplatieve – en tot de opvatting leidde dat het contemplatieve leven de voorkeur verdient boven het actieve. Dat is begrijpelijk, maar doet niet helemaal recht aan wat hier tot uitdrukking komt: als de Heer spreekt, moet je luisteren, dat is het ene dat dan nodig is. Dat heeft Maria begrepen en Martha (kennelijk) niet. Maar desondanks was Jezus met beide zussen in liefde verbonden!

Het huis van Martha, waarvan bij Lukas spra-

'Jezus bij Martha en Maria', Rembrandt van Rijn (1650), Staatliche Graphische Sammlung München

ke is, ligt in Galilea. Wellicht heeft Jezus met zijn leerlingen eerder gebruik gemaakt van haar gastvrijheid. Zij trokken immers rond, van dorp naar dorp. Daarbij moeten talloze mensen betrokken zijn geweest om hen te verzorgen met voeding en onderdak. Dat geldt vermoedelijk ook voor Martha. Lukas vertelt bijvoorbeeld: *"In de tijd daarna trok Jezus van stad tot stad en van dorp tot dorp en verkondigde het evangelie van het rijk van God. Samen met hem trokken de twaalf en enige vrouwen die van boze geesten en van ziekten waren genezen: Maria, Magdalena genaamd, van wie zeven demonen waren uitgedreven, Johanna, de vrouw van Choeza, een opziener van Herodes, en Suzanna en vele anderen; zij verzorgden hen uit eigen middelen."*

Hierin wordt ook Maria van Magdala genoemd, die vaak wordt geïdentificeerd met de zondares die in Lukas 7 wordt beschreven. De

traditie vertelt dat zij rijk was maar stuurloos, totdat zij Jezus ontmoette die haar van haar demonen bevrijdde, waarop zij een toegewijde leerling werd. Ook met haar was Jezus dus in liefde verbonden. Zoals Lazarus een vriend was, waren beide zussen vriendin.

Inwijding

Lazarus is dus ziek, kennelijk zo ernstig dat het moet worden verteld. Desondanks gaat Jezus er niet onmiddellijk naar toe. *"Nadat hij had gehoord, dat Lazarus ziek lag, bleef hij nog twee dagen op de plaats waar hij zich bevond. Na deze twee dagen zei hij tegen de leerlingen: Laten wij weer naar Judea gaan. De leerlingen zeiden tegen hem: Rabbi, onlangs nog wilden de Joden je stenigen en toch ga je daar weer heen? Jezus antwoordde: Heeft de dag niet twaalf uren? Wie overdag wandelt, stoot zich niet omdat hij het licht van deze wereld ziet, maar wanneer iemand*

in de nacht wandelt, stoot hij zich, omdat hij geen licht heeft. Na deze woorden zei hij tegen hen: Lazarus, onze vriend, is ingeslapen, maar ik ga om hem uit de slaap te wekken. Daarop zeiden zijn leerlingen tegen hem: Heer, als hij rustig slaapt, wordt hij weer gezond. Jezus had over zijn dood gesproken, maar zij dachten, dat hij over de rust van de slaap sprak. Toen zei Jezus in alle openheid tegen hen: Lazarus is gestorven, en ik verheug mij, dat ik daar niet was, vanwege jullie: opdat jullie kunnen geloven. Maar laten wij naar hem toegaan. Daarop zei Thomas, tweeling genaamd, tegen zijn medeleerlingen: Laten wij ook gaan om met hem te sterven!" Dit roept opnieuw veel vragen op. De leerlingen vrezen dat Jezus de dood tegemoet gaat, maar hij deinst daar niet voor terug, sterker nog, hij wil nu alsnog Lazarus van de dood redden. Wil Jezus alleen zijn macht over de dood demonstreren? Zo is deze passage vaak geïnterpreteerd. Duidelijk is dat hij de dood van Lazarus heeft afgewacht, de dood die hij slaap noemt.

Dat is veelbetekend: iemand in een slaap brengen die op de dood lijkt, is een praktijk die werd toegepast bij inwijdingsrituelen. De in te wijden kandidaat werd in deze toestand gebracht, zodat zijn innerlijke wezen zich meer dan bij de gewone slaap kon losmaken van zijn lichaam, om in deze losgemaakte toestand over de drempel te gaan. Zo wordt tegenwoordig over bijna dood-ervaringen bericht. Daardoor kon de inwijdeling indrukken van de geestelijke wereld meebrengen wanneer deze doodslaap werd beëindigd. De tijdsduur van dit proces was meestal drie dagen – langer leidde tot de feitelijke dood. Er waren dan ook speciaal opgeleide mensen nodig om te voorkomen dat er iets misging en de kandidaat daadwerkelijk stierf, in coma raakte of psychotisch werd bij het ontwaken.

De zin van zijn opdracht

Wie zorgt er op deze wijze voor Lazarus? Dat kan alleen Jezus zelf zijn. Lazarus werd niet als

inwijdingskandidaat voorbereid, hij was ziek. Waaraan? De evangelist Markus beschrijft dat er een rijke man komt die aan Jezus de vraag naar het eeuwige leven stelt (Mk. 10). Als hij Jezus laat antwoorden, gebruikt hij dezelfde woorden die Johannes gebruikt: Jezus had hem lief, nam hem in zijn liefde op. Deze rijke man werd een vriend. Maar elke vriend krijgt een taak, een opdracht.

De opdracht voor deze 'jonge man' (Mattheus), deze 'tempeloverste' (Lukas) is, om alles wat hij bezit te verkopen en de opbrengst aan de armen te geven en dan te komen om Jezus te volgen. Wat een opdracht! Dit is in alle opzichten de navolging van Christus, zoals Paulus die later beschrijft (Filipp. 2): *"Laat jullie gezindheid dezelfde zijn als die van Christus Jezus. Hoewel hij goddelijke gestalte bezat, behield hij de godgelijkheid niet als eigendom, maar deed er afstand van door de gestalte van een dienaar aan te nemen en aan de mensen gelijk te worden. En als mens levend onderwierp hij zichzelf aan de aardse wetten en bleef daaraan gehoorzaam tot in de dood, de dood aan het kruis."*

Deze vriendschap, deze verbondenheid in liefde is niet alleen door Rudolf Steiner opgemerkt. Onafhankelijk van hem hebben ook andere theologen deze rijke jongeling geïdentificeerd met Lazarus. Daarmee wordt ook de aard van zijn ziekte duidelijk: het uitvoeren van zijn opdracht heeft hem over de grenzen van zijn gezondheid en tot aan de rand van de dood gebracht. Maar de liefde van Jezus heeft hem daarbij begeleid en omhuld – en doet dat ook in zijn dood-slaap. Daarom kan er gebeuren wat vervolgens gebeurt. Jezus komt op de vierde dag (drie dagen na zijn dood) bij het graf van Lazarus en ontmoet na elkaar de beide zussen. Hun rollen zijn nu omgedraaid: Martha kan uitspreken, dat zij erop vertrouwt dat zal gebeuren wat Jezus de Vader zal vragen, waarop hij antwoordt dat haar broer zal opstaan. Maria komt niet verder dan het stille verwijt: als jij hier was geweest, was dit niet gebeurd.

Dan vraagt Jezus de steen weg te rollen van de ingang van het rotsgraf en spreekt: "Vader, ik dank u, dat u mij hebt gehoord. Ik wist, dat u mij altijd hoort, maar voor alle mensen die hier omheen staan, heb ik het gezegd, opdat zij mogen vertrouwen, dat u mij hebt gezonden. En na deze woorden riep hij met luide stem: Lazarus, hierheen, naar buiten! De gestorvene trad naar buiten, de handen en voeten met zwachtels omwikkeld en zijn gezicht met een zweetdoek omhuld. Jezus zei tegen hen: Maak alles los en laat hem gaan."

Lazarus is Jezus nagevolgd tot in de dood, die ook voor Jezus nabij is. Hij heeft drie dagen in het graf gelegen en in de wereld van de geest vertoefd. Daar heeft hij ervaren dat Christus op aarde is gekomen en heeft hij het gezien

van de reeds gestorven Johannes de Doper ontmoet, die de leidende geest is geworden van de leerlingen. Door deze geestelijke ontmoeting kan Johannes verder met hem meewerken. Dit en zijn opwekking door Christus zelf geeft hem een unieke plaats onder de leerlingen. Lazarus zal daardoor de naam Johannes dragen en zal op Patmos het Openbaringsboek en later, op hoge leeftijd, zijn evangelie schrijven.

Johannes de Doper helpt Johannes Lazarus bij het schrijven in zijn boek: 'Die beiden Johannes', Albrecht Altdorfer (1510), Stadtmuseum Regensburg

Op naar de volgende eeuw

Op weg naar de honderdste geboortedag van de wereldwijde Christengemeenschap nodigt de redactie alle Nederlandse en Vlaamse gemeenten uit, om in de periode tot 16 september 2022 een korte bijdrage te schrijven over de stichtingsimpuls van de eigen gemeente en op welke wijze die impuls al dan niet in deze tijd nog werkzaam is. Ditmaal de gemeente Zeist, gesticht op 26 september 1937.

Bouwen aan de toekomst

door Annemarie Sijens (gemeente Zeist)

Wanneer de heer Déking Dura in 1928 overlijdt, zijn zijn kinderen nog jong. Vooral de elfjarige Lot heeft veel vragen over de dood van haar vader; vragen die haar moeder graag wil beantwoorden, maar waarop ook zij geen antwoord heeft. Vanuit die vragende houding komt zij in contact met Gerrit Gerretsen, priester van de Christengemeenschap in Den Haag. Het leidt ertoe, dat hij de familie Déking Dura regelmatig gaat bezoeken en bij hen thuis een godsdienstles en avondcursus geeft. Terugblikkend op die begintijd vertelt Adriaan Déking Dura dat Gerretsen uitstekend met groepen kon omgaan. 'Na korte tijd ontstond als het ware bij ieder de behoefte om iets bij te dragen voor het gemeenschappelijke doel van de groep.'

De Christengemeenschap in Zeist is op Michaëlsdag 1937 gesticht. De gemeente telt dan elf leden, onder wie Charlotte Déking Dura en haar moeder. Met de stichting van de nieuwe gemeente is de tijd van de huiskamerbijeenkomsten voorbij. De mensenwijdingsdiensten worden voortaan in een tuinhuis achter het Zonnehuis gehouden.

Na de Tweede Wereldoorlog krijgt de gemeente diepere wortels. Nieuwe initiatieven ontstaan en Huize Valckenbosch wordt aangekocht. De wens naar meer openbaarheid leidt tot het plan om op het terrein van Huize Valckenbosch een eigen kerk te bouwen. Die nieuwbouwplannen van priester Friedrich Ogilvie stuiten in eerste instantie op weer-

stand. Is nieuwbouw voor zo'n kleine kring dwaasheid of gegrond in een geestelijke impuls?

Een terugblik nu leert dat de gemeente sinds het aantreden van Ogilvie in 1955 zo hard groeit, dat ze al snel na de oplevering van de kerk in 1964 een tweede priester krijgt. Geleidelijk groeit de gemeente zelfs uit tot de grootste van Nederland.

De Rafaëlkerk krijgt haar naam pas tijdens haar renovatie in 2002. Toen ik er lang geleden als bouwkundestudent werd rondgeleid, was ik diep onder de indruk van de weg die we aflegden om in de cultusruimte te komen. Buiten daalden we eerst een trap af. Binnen in de hal beeldde een zevenhoekig venster de lichtkiem uit, die Christus na Zijn dood in de aarde plaatste. Hier bevonden we ons precies onder het altaar. Via een gestaag oplopende gang liepen we vervolgens naar de cultusruimte. Haar trapeziumvorm en oplopende plafond naar het altaar toe, ervoer ik als een machtig opstandingsgebaar. Het kerkgebouw laat ervaren hoe het na de dood verder gaat, als wij op Christus durven bouwen.

Het werkwoord bouwen staat centraal in de grondsteen van onze kerk. Zij verwoordt de wens om ons als levende stenen samen te voegen tot een huis van de Geest. In de kroniek die bij het 70-jarige bestaan van onze gemeente verscheen, beschrijft priester Bastiaan Baan de individualistische, polariserende tijd waarin wij leven. Juist in zulke tijden is het be-

langrijk dat we het sociale leven in een gemeente onderhouden, verzorgen en spiritueel voeden. Onze gemeente is goed georganiseerd. Velen zijn bereid verantwoordelijkheid

te dragen. Al die initiatiefrijke enkelingen en 'organen' samenvoegen tot een levend geheel is en blijft het wenkend perspectief waaraan we willen blijven bouwen.

De Rafaëlkerk in Zeist

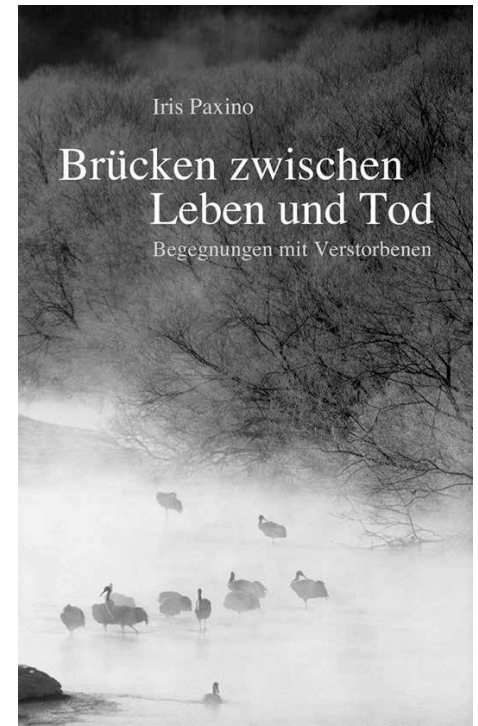
Gestorvenen ontmoeten

**Brücken zwischen Leben und Tod,
Begegnungen mit Verstorbenen**
Iris Paxino
Verl. Freies Geistesleben, 236 pag. € 22,-

door Thom Kloes (gemeente Zeist)

Wat gebeurt er met de ziel van iemand na zijn dood? Kan er contact met de overledene zijn? Hoe weten en beoefenen we dat? Voor de antroposofisch georiënteerde psycholoog Iris Paxino zijn dit geen vragen meer. Zij beschrijft niet alleen, in talrijke bijzonderheden, de sferen waar de ziel na de dood doorheen gaat, maar vertelt ook aangrijpende na de dood-ervaringen' van dierbare overledenen met wie zij contact heeft kunnen leggen.

Nadat zij in haar boek het stervensproces, het ogenblik van de dood en de moeilijkheden op de drempelovergang heeft beschreven, leidt ze ons de periode in, die we direct na de dood doorbrengen in de etherwereld. Zij doet dit door ervaringen van anderen in de etherwereld weer te geven en door levendige beschrijvingen, zoals deze van de 'terugblik op het eigen leven': *"De totale indruk van het eigen leven die je als toeschouwer en tegelijk als acteur beleeft en waardoor je direct de betekenis van de eigen daden en bedoelingen waarneemt, geeft iedereen die dit meemaakt een verbijsterend diep inzicht. De overledene ziet zich hier geconfronteerd met alle facetten van het leven dat achter hem ligt, waarin niets vergoelijkt of vervalst is. Alle illusie en versluiering, alle maskeringen en onoprechtheid vallen weg, zonder mitsen en maren. Het onderscheiden tussen 'goed' en 'verkeerd' voltrekt zich niet door een van buitenaf gegeven oordeel, je beleeft en beoordeelt zelf de gebeurtenissen van je leven. Het mooie en het goede wordt beleefd als lichtvolle vreugde, het kwade wordt als een be-*

drukkende, beschamende of beangstigende last gevoeld."

De doorgang van de ziel van de etherwereld naar de astrale wereld kan door allerlei factoren belemmerd worden. Van bijzondere kwaliteit is het hoofdstuk 'Gefangen zwischen den Welten' waarin Iris Paxino deze overgang beschrijft. Zo gaat zij onder meer in op de innamen van bewustzijn veranderende medicatie, verslavingen, chemotherapie, nabestaanden die de overledene 'vasthouden', materialistische en atheïstische overtuigingen, angst voor de dood en zelfmoord.

Het hoofdstuk over de ontmoeting met het wezen van Christus sluit hierop aan. Deze ontmoeting biedt ook de bedding voor de doorgang door de astrale wereld en het deva-*chan*, waaraan meerdere hoofdstukken zijn

gewijd. Het boek sluit af met teksten over het leren waarnemen van overledenen en de scholingsweg die men daartoe kan volgen. Brücken zwischen Leben und Tod is een boek dat eraan kan bijdragen dat de wereld van de overledenen voor meer mensen kenbaar en beleefbaar wordt. De Stichting Wederzijds bereidt een Nederlandse vertaling voor.

Midden in de theologische arena

Rudolf Steiner onder nieuwtestamentici - Het vijfde evangelie

Wim Schuwirth

Uitg. Nearchus/Adventum (2019), 190 p, € 16,75

door Feike Weeda (gemeente Eindhoven)

Wim Schuwirth heeft na zijn eerdere boek *Eerst zien* opnieuw een brug proberen te slaan

tussen Rudolf Steiner en 'de' theologie. Hij beschrijft de visie van Steiner op Christus en hoe hij met het Nieuwe Testament omging: hoe hij de identiteit en het leven van Jezus zag en op welke punten hij afweek van theologische inzichten en meningen. Steiner maakte in zijn voordrachten en boeken namelijk goed duidelijk met welke theologen – van vroeger tot in zijn tijd – hij kon instemmen en met wie niet. Maar daarnaast had Steiner ook bepaalde inzichten (dan wel interpretaties) die complexere vraagstukken oplosten en die nog steeds het onderzoeken waard zijn. Het gaat daarbij vooral om de interpretatie van het Nieuwe Testament op momenten die cruciaal zijn voor de theologische betekenis van Jezus, zoals de geboorte van Jezus, de doop in de Jordaan, de opwekking van Lazarus, de opstanding en de hemelvaart. Daarbij speelt ook de betrouwbaarheid van de evangeliën en de herkomst van de evangelisten een belangrijke rol. De nieuwtestamentische onderwerpen waarover Schuwirth schrijft, zijn dus essentieel en bevinden zich midden in de theologische arena.

Voor veel lezers van de voordrachten van Steiner lijkt het me fijn om te lezen hoe Schuwirth deze posities en problemen benoemt en nuanceert. Maar hij slaat gelukkig ook de brug naar recenter (nieuwtestamentisch) onderzoek en legt deze resultaten hier nog extra naast. En dat is van grote meerwaarde, omdat je dan kunt zien dat theologen ook niet stil hebben gezeten. Er is bijvoorbeeld door de vondsten in Nag Hammadi meer aandacht gekomen voor de Essenen. Er zijn genuanceerdere noties rondom de menselijkheid en goddelijkheid van Christus te vinden, vooral als het gaat over de betekenis van de dood en opstanding van Christus. De oude theorieën over de bronnen van het Nieuwe Testament zijn ook veranderd. Je kunt op sommige vlakken de invloed van Steiner bespeuren, maar soms slechts als voorloper in zijn tijd of door de invloed en de richtingwijzers die hij heeft gegeven.

De blik van Schuwirth blijft heel duidelijk op het verhaal van Jezus gericht. Hij maakt heel inzichtelijk hoe sommige vroege theologische

discussies tot bepaalde tekstvarianten hebben geleid en schetst daarbij Steiners inzichten. Zodra dit helpend is, laat Schuwirth ook recentere theologen aan het woord. Maar hij maakt bijvoorbeeld niet altijd duidelijk dat de opgevoerde (vooral Nederlandse, Duitse en Amerikaanse) theologen onderdeel zijn van een bepaalde richting of waarom hij juist hen aanhaalt. En: de twintigste eeuw heeft op het vlak van geweld, macht en bevrijding enorme uitdagingen aan christenen gesteld om op te

reflecteren, waar Schuwirth geen antwoord van Steiner op formuleert. Wat mij betreft had er dus nog wel meer breedte en diepgang in mogen zitten. Wat ik trouwens wel erg kan waarderen is, hoe hij zijn eigen mening of verwondering op een rustige manier laat staan: de schrijver weet ook niet alles en vindt sommige dingen ook apart. En dat is mooi, want dat geeft ruimte om er zelf over na te gaan denken.